

İSLAM MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Journal of Islamic Civilization Studies

e-ISSN: 2149-0872

Cilt/Volume 7 - Sayı/Issue 2 - Aralık/December 2022: 307-333

Yûsuf b. Hilâl es-Safedî'nin Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta'a Yorumu

The Interpretation of Hurûf-I Mukatta'a In the Tafsir Of Yûsuf b. Hilal es-Safedi

Ahmet YÜREKLİ

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Ph.D. Student, Bursa Uludag University,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Dalı. Sciences.

yurekli19ay@gmail.com Orcid: 0000-0002-0847-0379

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

14.10.2022

Kabul Tarihi / Accepted

31.12.2022

Atıf/Cite: Yürekli, Ahmet. "Yûsuf b. Hilâl es-Safedî'nin Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta'a Yorumu".
İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi. 7/2 (2022), 307-333.
<https://doi.org/10.20486/imad.1188962>

Etik Beyanı/Ethical Statement: En az iki hakem tarafından değerlendirilmiş ve iThenticate ile %15'ten az benzerlik oranına sahip olduğu belgelenmiştir./Reviewed by at least two referees and iThenticate documented that the rate of similarity to another texts did not pass 15%.

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Öz

Kur'ân-ı Kerîm lafız ve mâna itibariyle eşsiz bir kelâmdır. Bundan dolayı onun pek çok i'câz yönü bulunmaktadır. Bu anlamda Kur'ân'ın i'câz ve tehaddî yönünü ortaya koyan unsurlardan biri bazı sûrelerin başlarında yer alan hurûf-ı mukatta'alardır. Kur'ân ilimleri sahasında bir disiplin olarak değerlendirilen söz konusu harfler, yirmi dokuz sûrenin başında on dört farklı harften meydana gelen hece harfleridir. Kesik harfler olarak da ifade edilen bu harfler, ilk dönemlerden itibaren birçok müfessirin dikkatini çekmiş ve hakkında muhtelif değerlendirmeler yapılmıştır. Tefsir tarihine bakıldığında hurûf-ı mukatta'a konusunun çoğu âlim tarafından kendi meşrebi ve anlayışı çerçevesinde yorumlandığı görülmektedir. Birçok müfessir gibi Yûsuf b. Hilâl es-Safedî de (öl. 696/1296) *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* adlı tefsirinde bu konuya dair görüş ve değerlendirmelerini ilgili âyetler çerçevesinde ortaya koymuştur. Bu makalede Kur'ân ilimlerinden biri olan hurûf-ı mukatta'aya ilişkin, Memlûk müfessiri Safedî'nin ortaya koyduğu değerlendirmeler üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, Bakara sûresinin başında bu konuya geniş bir şekilde yer veren Safedî'nin, mukatta'a harflerine eğilmeden önce salt anlamda harflerin şeklen ilk olarak ortaya çıkış serüvenine dair izahları ele alınacaktır. Ayrıca makalenin esasını teşkil eden ve Safedî'nin tefsirinde bazı sûre başlarında yer alan mukatta'a harflerine yönelik izahları geniş bir şekilde değerlendirilecektir. Araştırma neticesinde Safedî'nin hurûf-ı mukatta'aya yönelik özgün diyebileceğimiz görüşleri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Hurûf-ı Mukatta'a, Safedî, *Keşfü'l-esrâr*.

Abstract

The Holy Qur'an is a unique word in terms of words and meaning. Therefore, it has many i'jaz aspects. In this sense, one of the elements that reveal the i'jaz and tahaddi aspect of the Qur'an is the huruf-i mukatta'a at the beginning of some surahs. These letters, which are considered as a discipline in the field of Qur'anic sciences, are syllable letters consisting of fourteen different letters at the beginning of twenty-nine chapters. These letters, which are also expressed as cut letters, have attracted the attention of many commentators since the first periods and various evaluations have been made about them. When we look at the history of tafsir, it is seen that the subject of hurûf-ı mukatta'a has been interpreted by most scholars within the framework of their own disposition and understanding. Like many commentators, Yusuf b. Hilal es-Safedi (d. 696/1296) also revealed his views and evaluations on this subject in the framework of the relevant verses in his tafsir called *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr*. In this article, the evaluations of the Mamluk commentator Safadi about the hurûf-ı mukatta'a, which is one of the Qur'anic sciences, will be emphasized. In this context, the explanations of Safadi, who gave extensive coverage to this subject at the beginning of Surah al-Baqara, about the adventure of the first appearance of the letters in exclusively sense will be discussed before focusing on the letters of mukatta'a. In addition, the explanations for the mukatta'a letters, which form the basis of the article and take place at the beginning of some surahs in Safadi's tafsir, will be widely evaluated. As a result of the research, Safadi's views on hurûf-ı mukatta'a, which we can call original, will be revealed.

Keywords: Tafsir, Qur'anic Sciences, Hurûf-ı mukatta'a, Safedî, *Kashf al-asrar*.

Giriş

Hurûf-ı mukatta'anın mahiyeti ve delâleti hakkında Kur'ân ve Sünnet'te herhangi bir açıklamanın yer almaması, âlimleri bu konuda çeşitli yorum ve değerlendirmelere sevk etmiştir. Tefsir tarihinde fikirleriyle iz bırakmış öncü müfessirlerin mukatta'a harflerle ilgili yorumları ve bu konuyu değerlendirme biçimleri sonraki tefsir araştırmalarında önem ifade etmektedir. Bu kapsamda, söz konusu harflerin mahiyeti ve hikmeti gibi hususlar erken dönem müfessirlerinin merakını celbetmiş ve klasik tefsirlerde bu konu geniş bir çerçevede yerini almıştır. Bu bağlamda, rivâyet tefsirinin öncülerinden olan Taberî (öl. 310/923) *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsirinde mukatta'a harfleriyle ilgili çeşitli görüşler aktarmış ve mezkûr harfleri müteşabihattan sayan selef âlimlerinin aksine bu harflerin mânasını tevilettiği görülmüştür.¹ Önemli bir dil âlimi olarak bilinen Zemahşerî (öl. 538/1144), *el-Keşşâf* adlı eserinde ise hurûf-ı mukatta'anın ne mânayı ifade ettiğinden ziyadebu konuyu i'caz yönüyle ele aldığı anlaşılmaktadır.² Birçok alanda eserleriyle kendinden söz ettirmiş bir âlim olan Râzî (öl. 606/1210), *Mefâtîhu'l-gayb*'da, mezkûr harflerin mânasının bilinemeyeceğini ve bu harflerin okuyucunun dikkatini çekmeye mebni bir hikmet barındırdığının altını çizmiştir.³ Ayrıca son dönem bilimsel tefsir geleneğinin önemli simalarından Tantâvî b. Cevherî (öl. 1940), hurûf-ı mukatta'ayı harflerin sayısı bağlamında Kur'ân'ın i'câzını gösteren deliller olarak değerlendirmiştir.⁴ Zikretmiş olduğumuz müfessirlerin mukatta'a harfleriyle ilgili ortaya koymuş oldukları düşünceler, genellikle çağdaşları ve sonraki âlimler tarafından tekrar edilerek veya benzeri şekilde dile getirilerek ifade edilmiştir.

Hurûf-ı mukatta'a konusuna önem veren müfessirlerden birisi de Cemâluddîn Yusuf b. Hilâl Ebu'l-Berekât es-Safedî'dir. Kendisi hicrî VII. yüzyılda Memlûkler döneminde yaşamış ve hayatının bir bölümünü bugün İsrail devletinin sınırları içerisinde yer alan Safed şehrinde geçirdiği için kaynaklarda daha çok Safedî nisbesiyle yer almıştır.⁵ Safedî, Hanefî mezhebine mensup bir fakih olmasının yanında ayrıca mutasavvıf ve edîb kimliği ile de olan çok yönlü bir ilim adamıdır.⁶ Onun yaşadığı dönem, naklî ve aklî ilimler sahasında kayda değer eserleri kaleme alan âlimlerin

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 1/205-224.

² Ebu'l-Kâsım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/19-31.

³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1470), 2/255-257.

⁴ Tantâvî b. Cevherî, *el-Cevâhir fi tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1931), 2/7-9.

yetiştği bir zamana tekabül etmektedir. Müfessir, söz konusu dönemde yaşamış olan Beyzâvî (öl. 685/1286) ve Kurtubî (öl. 671/1273) gibi âlimlerin gölgesinde kalmıştır. Kendisinin günümüze ulaşan en önemli eseri hiç şüphesiz *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* adlı tefsirdir.⁷

2019 yılında tahkiki yapılan söz konusu tefsirde, âyetlerin muhtevasına göre kelimâ, itikadî ve tasavvufî konular belli bir yoğunlukta ve zaman zaman da ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır.⁸ Safedî, bu eserinde fikhî meselelere sıkça yer vermemekle beraber talâk, miras ve kısas gibi konuları detaylı ve kendisine mahsus bakış açısıyla açıklamıştır.⁹ Müfessir, bazı tasavvufî konuları tefsirinde gündeme getirmiş, yeri geldikçe ilgili âyetlerin işârî yorumlarına da yönelmiştir.¹⁰ Safedî, şiir konusunda mâhir bir âlim olarak, tefsirinde özellikle lügavî anlamda âyetlerin anlaşılmasına katkı açısından şiirle istişhatta bulunmuştur.¹¹

Söz konusu eser, kendine göre farklı bir metot ve tarzla Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinin ön planda olduğu ve dirâyet yönünün ağır bastığı bir çalışma niteliğindedir. Müfessir, âyetleri açıklarken ilgili konunun içeriğine bağlı olarak bazen sadece kendi görüşünü ifade etmiş, kimi zaman da o konu hakkında farklı değerlendirmeleri zikrettikten sonra kendi yorumunu ya da tercih ettiği görüşü belirtmiştir. Bu bağlamda eserinde, müfessir tarafından Kur'ân'da geçen garip lafızlara ve açıklanması gerekli olan bazı kelime yapılarına yönelik lügavî tespit ve izahların sıkça yapıldığı bir tefsir özelliğini taşıdığı söylenebilir.¹² Görebildiğimiz kadarıyla tefsirde Kur'ân ilimleri

⁵ Selâhaddîn es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât* (Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2000), 29/164; Safedî, *A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd vd. (Suriye: Daru'l-Fikr, 1998), 5/671; Şemseddin Muhammed b. Ahmet ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Ve feyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2000), 52/314; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsir Literatürü* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2007), 251.

⁶ Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi*, 29/164; Safedî, *A'yânu'l-asr*, 5/672; Hayretin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusu terâcim* (Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002), 8/256; Ahmet İsa, *Mu'cemu'l-etibbâ* (Mısır: Matbaatü Fethullah İlyas Nuri vd. 1942), 526; Zirikli, "es-Safedî", 8/256; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Ekolü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974), 197; Bahattin Dartma, "Safedî ve Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr'ı", *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 1/13.

⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, 8/256.

⁸ Yûsuf b. Hilal es-Safedî, *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr*, thk. Bahattin Dartma (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 1/253, 312, 342; Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/539-40; 3/523.

⁹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/420-459.

¹⁰ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/556; 3/ 93,108.

¹¹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/549; 2/ 243; 4/ 274.

¹² Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/253, 312, 342.

çerçevesinde özellikle hurûf-ı mukatta'a, nesih, müteşâbihât ve münâsebâtü'l-Kur'ân gibi konuları daha fazla irdelenmiştir.¹³

Safedî, Bakara sûresinin başlangıcındaki mukatta'a harfler kapsamında yaklaşık kırk sayfa boyunca bu konuyu Arapça'daki diğer harflerle birlikte derinlemesine ele almıştır. Müfessirin, genel olarak ulûmu'l-Kur'ân bağlamında üzerinde genişçe durduğu mukatta'a harflerini, telaffuz ve fesahat güzelliğinin yanında, Kur'ân'ın bir sırrı olarak gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁴

Bugüne kadar *Keşfü'l-esrâr* üzerine biri yüksek lisans¹⁵ ve diğeri doktora¹⁶ düzeyinde olmak üzere iki çalışmanın yanı sıra ayrıca bu eser hakkında iki akademik makale de kaleme alınmıştır.¹⁷ Ancak görebildiğimiz kadarıyla hurûf-ı mukatta'a konusu mezkûr çalışmalarda kısa ve yüzeysel olarak ele alınmıştır. Bizi bu konu hakkında araştırma yapmaya sevk eden en önemli etken, Safedî'nin hurûf- mukatta'aya bakış açısı ve söz konusu harfleri değerlendiriş biçimi olmuştur. Zira o, mukatta'a harflerini alfabadeki genel harfler çerçevesinde ele almıştır. Müfessirin bu farklı bakış açısı, kendisini diğer müfessirlerden ayrı kılmaktadır. Bu çerçevede *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr* adlı tefsirde hurûf-ı mukatta'a konusu çeşitli açılardan tafsilatlı bir şekilde ele almaya çalışılacaktır. Özellikle bu kapsamda Safedî'ye özgü tespit ve değerlendirmeler öne çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, fikri anlamda müfessirin eleştirilecek yönleri varsa objektif ölçüde bunlar ortaya konulacaktır. Sonuç itibariyle bu makalede önce müfessirin harf konusundaki değerlendirmeleri tahlil edilecek, ardından hurûf-ı mukatta'aya dair yorumları ele alınarak bu konuda kendisini farklı kılan noktalar tespit edilecektir. İlk olarak hurûf-ı mukatta'aya dair genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Safedî'nin bu konudaki yaklaşımı ortaya koymaya çalışılacaktır.

¹³ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/ 40-78, 163-64, 314.

¹⁴ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/39.

¹⁵ Murat Yıldız, "*Ebu'l-Fedâil Yusuf b. Hilâl es-Safedî'nin Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr Adlı Tefsirinin İncelenmesi*" (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

¹⁶ Ahmad Mukhtar Adam, "*Yusuf İbn Hilâl es-Safedî ve Kur'ân Yorumu*" (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁷ Ahmad Mukhtar Adam, "Yusuf b. Hilal es-Safedî ve Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr Adlı Tefsirindeki Metodu", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1(2020); Enes Büyük, "Safedî'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Yöntemine Yaklaşımı", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20/1 (Haziran 2020).

1. Hurûf-ı Mukatta'a

Hurûf-ı mukatta'a terkihi, harf kelimesinin çoğulu olan hurûf ve "kesilmiş, ayrılmış, parçalanmış"¹⁸ anlamlarına gelen ve ism-i mef'ûl vezninde olan "mukatta'a" kelimelerinden oluşmaktadır. Kur'ân ilimleri bağlamında ilmî bir disiplin olarak "Kur'ân'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan bir veya birkaç harfin birleşmesiyle oluşan, alfabedeki isimleriyle teker teker okunan harf kümeleri" şeklinde hurûf-ı mukatta'anın tanımı yapılmıştır.¹⁹ Ayrıca literatürde söz konusu harflere hurûf-ı teheccî, ilgili sûrelerin başında yer aldıkları için evâilü's-süver ve fevâtihu's-süver, kendilerinden hangi anlam kastedildiği ve sûrelerin başında bulunma hikmetlerinin tam olarak bilinmedikleri için hurûf-ı mübheme olarak da isimlendirilmiştir.²⁰

Kur'ân-ı Kerîm mûciz bir kelâm olduğu için, yüz on dört sûrenin başlangıcı hem lafzen hem de mânen çok farklı üsluplarda gelmiştir. Bu anlamda kimi sûreler nidâ edatlarıyla²¹ veya tesbîh²², hamd²³ ve tenzih²⁴ anlamı içeren cümlelerle söze başlarken, kimi âyetler de hurûf-ı mukatta'a olarak bilinen harf veya harf kümeleriyle başlamaktadır. Söz konusu harfler, başında buldukları çeşitli sûrelerde toplam on dört harf olarak on üç farklı şekilde zikredilmiş olup bunlar tekli²⁵, ikili²⁶, üçlü²⁷, dörtlü²⁸ ve beşli²⁹ türde kullanılmıştır.³⁰ Mukatta'a harflerinin tam ve müstakil bir âyet olup olmama noktasında âlimler kendi aralarında ittifak sağlayamamışlardır. Basra ekolünün

¹⁸ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/101; İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 8/276.

¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 2/249-250; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984), 1/206-207; M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukatta'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

²⁰ Ebu'l-Hasen Ali el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/63-65, 2/98; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422); M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, "Hurûf-ı Mukatta'a", 18/401.

²¹ el-Ahzâb 33/1; et-Talak 65/1; et-Tahrîm 66/1; el-Müzzemmil 73/1; el-Müddessir 74/1.

²² el-Hadîd, 57/1; el-Haşr 59/1; es-Saff, 61/1.

²³ el-Fâtîha 1/1; el-Kehf 18/1; el-Fâtır 35/1.

²⁴ el-İsrâ, 17/1.

²⁵ el-Kalem 68/1; Sa'd 38/1; Kâf 50/1.

²⁶ Tahâ 20/1; Yâsîn 36/1; Fussilet 41/1.

²⁷ el-Bakara 2/1; Yûnus 10/1; eş-Şuarâ 26/1.

²⁸ el-A'râf 7/1.

²⁹ Meryem 19/1.

de savunduğu ve aynı zamanda tercih edilen bir görüşe göre mezkûr harfler tam bir âyet olmayıp, kendisinden sonra gelen âyetin bir bölümünü teşkil etmektedir. Kûfe ekolüne göre ise bu harflerin bir kısmı müstakil bir âyet sayılırken, bazıları da kendinden sonraki âyete dâhildirler. Söz konusu ekole göre Kur'ân'daki "المص",³² "الم",³¹ "حم",³⁵ "طه",³⁴ "يس",³³ "طسم",³⁶ ve "كهيعص"³⁷ mukatta'a harfleri müstakil birer âyet iken "ق",⁴⁰ "ص",³⁹ "الم",³⁸ "طس",⁴¹ ve "ن"⁴² harfleri birer âyet sayılmamıştır. Bu konuyu tevkîfî bir mesele olarak ele alan Kûfeliler ayrıca Şûrâ sûresindeki "حم عسق" harflerini iki âyet saymışlardır.⁴³ Müfessir Zemahşerî ise hurûf-ı mukatta'anın müstakil âyet hükmünde olduğu hususunda "er-Rahmân"⁴⁴ ve "Mudhâmmetân"⁴⁵ kelimelerinin birer âyet olduğunu hatırlatarak bu konudaki gerekçesini ortaya koymuştur.⁴⁶

Öncelikle belirtelim ki bütün Müslüman âlimler sûre başlarındaki mukatta'a harflerin müteşâbihattan olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak ulûmu'l-Kurân ve tefsir kaynakları İslâm âlimlerinin öteden beri hurûf-ı mukatta'anın yorumlanıp yorumlanmayacağı meselesinde görüş birliği içerisinde olmadıklarını ve neticede iki

³⁰ Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, 1957), 1/165-167; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, 1957), 3/24; Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhil fi ulûmi'l-Kur'an* (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî), 2/11; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 134-135.

³¹ el-Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1.

³² el-A'râf 7/1.

³³ eş-Şuarâ 26/1; el-Kasas 28/1.

³⁴ Yâsîn 36/1.

³⁵ Tâhâ 20/1.

³⁶ el-Mü'min 40/1; Fussilet 41/1; ez-Zuhruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

³⁷ Meryem 19/1.

³⁸ en-Neml 27/1.

³⁹ er-Ra'd 13/1.

⁴⁰ Sâd 38/1.

⁴¹ Kâf 50/1.

⁴² el-Kalem 68/1.

⁴³ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 1/108.

⁴⁴ er-Rahmân 55/1.

⁴⁵ er-Rahmân 55/64.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/31.

farklı görüşün öne çıktığını ortaya koymaktadır. Bu konuda birinci grup âlimler ki aralarında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd gibi selef âlimlerine ve bazı muhaddislere göre söz konusu harfler “Allah’ın sırrı olup müteşâbihattandır ve bu harfler hakkında yorum yapmamak gerekir.”⁴⁷

Müteahhirûn Ehl-i Sünnet kelâmcıları ise mukatta’a harflerinin müteşâbihattan kabul etmekle beraber, ilimde derinleşen âlimler tarafından te’vîl edilerek anlaşılabilceğini ifade etmişlerdir.⁴⁸ Kaynaklarda mukatta’a harflerinin te’vîli noktasında yirmi civarında görüş ortaya atılsa da biz burada sadece söz konusu görüşlerin ilmî muhitte dikkate değer bulunanlardan bazılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bu konuyla ilgili kadîm ulûmu’l-Kur’ân ve tefsir usûlü eserlerinde zikredilen ve İbn Abbâs’a dayandırılan bir görüşe göre sûre başlarındaki bu harfler Allah’ın isimlerinden ve sıfatlarından birine delâlet etmektedir.⁴⁹ Arap dili âlimi el-Ahfeş'e (öl. 177/793) göre ise Allah mukatta’a harfleriyle yemin etmek suretiyle hem bu harfleri değerli kılmakta hem de söze ayrı bir güzellik katmaktadır.⁵⁰ Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) ve Sîbeveyh'e (öl. 180/796) isnad edilen başka bir görüşe göre ise söz konusu harfler, başında buldukları sûrelerin isimleri mesabesinde.⁵¹ Başka bir görüşe göre ise hurûf-ı mukatta’a münferit harfler konumunda olup müşriklerin dikkatini celbetmek için konulmuştur.⁵² Zikretmiş olduğumuz mezkûr görüşler arasında İslâm âlimleri arasında en çok kabul gören görüş ise en son nakletmiş olduğumuz görüş olmuştur.⁵³

Keşfü'l-esrâr'da hacim bakımından çokça yer işgal eden ve müfessirin üzerinde tafsilatlı olarak ele aldığı meselelerin başında hurûf-ı mukatta'a konusu gelmektedir. Safedî harfler konusuna, özellikle Kur’ân’da yer alan söz konusu mukatta’a harflerin

⁴⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/82; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/250; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî vd. (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 1/154; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/173.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/252; Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/155; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 138.

⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/207; Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 182; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 139.

⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, 183; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/173; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 140.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/252; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/174; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 138.

⁵² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/63-65; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/253; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/175; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 139.

⁵³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 141.

genel özelliklerine, mahiyetine, hikmetine, konumuna ve önemine dair geniş izahlar getirmiştir.

2. *Keşfü'l-Esrâr ve hetkü'l-estâr*'da Hurûf-ı Mukatta'a

Safedî hurûf-ı mukatta'ayı tefsirinde ele alırken, bu konuyu önemseydiğini ve üzerinde yoğunlaştığını, ancak geçen süre zarfında kendi içerisinde tutarlı bir izah getiremediğini ifade etmiş, bundan dolayı zaman içerisinde söylem ve eylemlerini tutarlı gördüğü keşif ehline müracaat ettiğini belirtmiştir. O, bu noktada üç yıl boyunca hurûf-ı mukatta'ayı anlamak için insanlardan uzak kalarak nefsinin riyazet altında tutmak için âdeti halvet dönemi yaşadığını ve netice itibariyle Allah'ın kalbine bu konuyla ilgili bazı manevî keşifler ilham ettiğini söylemiştir. Müellif ayrıca bu konuda bazı tefsir kitaplarından da istifade ettiğini ve böylece benzeri bilgileri ilave ederek mezkûr harfleri tefsirinde geniş çerçevede ele alma imkânına kavuştuğunu aktarmıştır. Safedî, bu anlamda hurûf-ı mukatta'a ile ilgili izah ve değerlendirmelerinin kendi yorumu olması itibariyle öznel olduğunu, doğru izahların Yüce Allah'tan, hataların ise kendisinden kaynaklandığının altını çizmiştir.⁵⁴

Konuyu incelerken meselenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlama sadedinde üç farklı kavramın altını çizen Safedî, bu bağlamda el-hurûfu'l-mu'ceme, hurûfu'l-mu'cem, el-hurûfu'l-kitâbiyye veya el-hurûfu'l-mukatta'a tabirlerini öne çıkarmıştır.⁵⁵ Daha sonra neden bu tabirleri kullandığına işaret eden Safedî, ebced hesabının yapıldığı ve köken bakımından Tevrat'ın dili olması itibariyle İbraniceye dayanması, bu harflerden meydana gelen kelâmın Araplar tarafından anlaşılması ve mevcut Arap alfabesindeki elif, bâ, ta, se (ا, ب, ت, ث) şeklinde bir tertibe uymaması gibi gerekçelerle Arap olmayanlara ait harfler anlamında hurûfu'l-mu'cem kavramını tercih ettiğini belirtmiştir.⁵⁶ Müfessir aynı zamanda genel olarak alfabetik harflere de hurûfu'l-mu'cem isminin verildiğini ifade etmiştir.⁵⁷ Müellif, el-hurûfu'l-mu'ceme tabirini ise, münferit olarak her bir harfin anlamlı bir kelime oluşturacak şekilde bir araya getirilmemesinden ve elif, bâ, ta, se (ا, ب, ت, ث) gibi tek başına (müfred) kullanılmalarından dolayı Arapçadaki her bir harfe verilen isim şeklinde tanımlamıştır. Öte yandan harflerin diğer harflerle birleştirilerek anlamlı bir kelime oluşturmasından

⁵⁴ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/55.

⁵⁵ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/40, 55.

⁵⁶ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/40, 45.

⁵⁷ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/45.

dolayı söz konusu harfler için ise el-hurûfu'l-mu'rebe tabirini kullandığına değinmiştir.⁵⁸ Safedî'nin ayrıca tefsirinde mukatta'a harflerini ifade ederken el-hurûfu'l-kitabiyye tabirini kullandığı da görülmektedir.⁵⁹

Müfessir el-hurûfu'l-mukatta'a konusunu detaylı bir şekilde ele almadan önce genel olarak harf konusunu izah etmeye çalışmıştır. Burada öncelikle onun harf konusundaki düşüncelerini değerlendirmeye çalışacağız.

2.1. Harfler

Safedî, harf konusunu izah ederken harf, kelime ve kelâm kavramları arasındaki farklılıklara temas ederek söz konusu terimleri mukayeseli bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre harf kelimesi, sözlük anlamı itibariyle bir şeyin ucu, kenarı, yanı gibi anlamlara gelmekte, harflerin, kelimelerin taşıdığı anlamların kapsam ve sınırlarını belirlediğini ifade etmektedir. Müfessire göre kelimeler, konuşma ve cümledeki mânanın muhtevâ ve unsurlarının cüzlere ayrılmış hali olup, kelâm ise söz konusu açıklama ve tafsilatın bütününe dayanmaktadır.⁶⁰ Müfessir böylece yapmış olduğu bu değerlendirmede harf ve kelimenin, kelâmın mütemmim ve ayrılmaz parçaları olduğunu, kelâmın ise bunların bütününe teşkil ettiğini vurgulamıştır.

Müellifimiz, harflerle ilgili yaptığı değerlendirme ve yorumlarının çoğunun nakle dayandığını, bir kısmının ise aklî çıkarımlar olduğunu altını çizmektedir.⁶¹ Ayrıca müellif bu konudaki naklî aktarımlarının kâhir ekseriyetinin tasavvufi içerikli olduğunu da özellikle hatırlatmaktadır. Meselâ bu anlamda onun, elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harflerine yönelik şu işârî yorumu bu kabildendir: “Harfler kelâmın birer parçası olduğuna göre bu anlamda elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harfleri mâna itibariyle bütün kelâmın aynası mesabesinde. Buna göre Allah (الله) lafzındaki elif harfi, sakin halinde akılların, hüviyetini anlamaktan aciz kaldığı, fitratın varlığını gaybî olarak ikrar ettiği, kendisiyle ortaklığın söz konusu olamayacağı bir zâta delâlet etmektedir. Allah kullarına yaklaştıkça elif harfindeki gizlilik ve sakinlik hali hemzede fethayla zahir hale gelmektedir. Bu noktada Âdem (آدم) kelimesinin yarısında (elif ve hemzede) Allah, hem zâhir hem de gizli şekilde yer almış olmaktadır. Elif harfi, her şeye üstün olan, her şeyi yöneten ve kuşatan Allah'ı remzetmektedir. Hemze, gizli ve her şeyi yöneten varlığın

⁵⁸ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/40, 44.

⁵⁹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/55.

⁶⁰ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/44, 49, 55.

⁶¹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/44.

zâhir hale gelmesidir. Dolayısıyla varlık mertebesini ifade etmek üzere en yüce ve ruhânî makamda gizli olan elif harfinin, süflî makâm olan duyular âlemine dikey olarak zuhur ve tecellisi gerçekleşmektedir. Bu durumda ilk zuhur hali hemze, son zuhûru ise yâ harfi ile kendini göstermektedir. Böylece yâ harfi varlık âleminde tecellinin nisbet anlamda en alt derecesidir ve bundan dolayı hareke olarak elifin tam altındadır. Vâv harfi ise ulvî makamı ifade eden elif ile süflî makamı ifade eden yâ harfi arasında bir konumdadır.”⁶² Safedî'nin harf konusunda sahip olduğu bu bakış açısı, kendisinin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) harflerin Allah, insan ve âlem bağlamındaki sembolik mânalarına ilişkin yapmış olduğu işârî yorumlardan etkilendiğini göstermektedir.⁶³

Müfessir alfabedeki diğer bazı harflerin isimlerini telaffuz olarak esas almakta, aklî ve mantikî birtakım çıkarımlarda bulunmaktadır. Meselâ nûn (نون) harfini ismen “nûn” şeklinde telaffuz ederken vâv harfine atıfta bulunarak, mezkûr harfin merfû' halinde nûn harfiyle başlayıp yine aynı harfle sona erdiğine dikkat çekmektedir. Aynı şekilde o, mîm (ميم) harfi için aynı i'rab kâidesinden mülhem bu harfte mecrûr olarak (mîm, yâ ve mîm) aynı durumun varit olduğunu belirtmektedir. Kezâ Safedî vâv (واو) harfinin isminde ise merfu' ve mecrûr halin dışında mutavassıt bir durumun câri olduğunu vurgulayarak alfabedeki diğer hece harflerinde sükûnun ortaya çıkmasıyla üç hareke harfinin (nûn, mîm ve (vâv) söz konusu olacağını ifade etmektedir. Lâm (لام) harfini tahlil ederken isim olarak bu harfi oluşturan lâm, elif ve mîm harflerine temas etmektedir. O, lâm harfinin mâna itibariyle temlik anlamını ifade ettiğini, ondan sonra gelen elif harfinin ulviyet anlamında olduğunu ve mîm harfinin ise ihata ve tamam olma mânalarına geldiğine dikkat çekmektedir. Müellif sonuç itibariyle ilk hece olarak ortaya çıkan lâm harfinin elife işaret ettiğini ve neticede mîm harfiyle tamam olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müfessir elif harfinin fetha zaruretiyle hemze olarak ortaya çıkışına vurgu yaptıktan sonra, söz konusu harfin diğer harflerde sâkin, meksûr ve merfû' olarak üç şekilde ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Ona göre elif harfi meksûr hali yâ, merfû' durumunda vâv ve sâkin durumunda ise -râ (راء) harfinde olduğu gibi gerçekleşeceğini dile getirmektedir. Safedî kâf (كاف) harfinin, mutlak anlamda kifayet

⁶² Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/42-43.

⁶³ bk. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*, thk. AhmedŞemseddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/86/95.

eden anlamına geldiğini ve bu harften sonra gelen nûn (نون) harfinin de olacakların cümlesinin tamam olacağını ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁴ Müellif bâ (باء) harfinin sebebiyet anlamını içerdiğini ve kendisinden önce gelen elif harfinin noktadan şekillenmiş olduğunu ve kendisinden sonra gelen harflerin aynı şekilde kendisinin -şeklen farklı olsa da- devamı olduğunu vurgulamaktadır. Müfessir bunlara ilaveten örnek kabilinden fâil vezninde olmaları itibariyle dâl (دال) harfinin isminden hareketle delâlet eden, zâl (ذال) harfinden zelil eden ve sâd (صاد) harfinden ise uzaklaşan, yüz çeviren anlamlarına dikkat çekerek alfabedeki diğer harflerin isimlerinden de buna benzer mutlak anlamların muhtemel olduğunu vurgulamaktadır. Safedî, ayrıca bazı sûrelerin başında müfred olarak bulunan harflerin muhtemel mânalarının olabileceğini ancak asıl maksadın bu olmadığını altını çizmektedir.⁶⁵

Sonuç itibariyle Safedî'nin harflerle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde mutasavvıf kimliği öne çıkmış ve özellikle harflerin ilk ortaya çıkış süreci ve birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde işârî yorumları bu anlamda dikkat çekmektedir. Ayrıca müfessirin, harflerin telaffuz ve isimleri etrafındaki bazı açıklamaları kimi zaman zorlama teviller olarak değerlendirilmesi mümkün olsa da bu konuda okuyucuya farklı bir perspektif sunduğu söylenebilir. Bununla birlikte Safedî, harflerin isimleri üzerinden yaptığı değerlendirmenin öznel olduğunu ve bazı sûre başlarındaki mukatta'a harflerini bu kapsamda yorumlamanın birincil hedef olmadığını vurgulamaktadır.

2.1.1. Harflerin Hat Olarak İlk Ortaya Çıkışı

Safedî, harflerin yazı (hat) itibariyle ortaya çıkış serüvenine ilişkin aklı çıkarımlarda bulunmaktadır. Müfessir bütün harflerin noktadan meydana geldiğini belirterek bu konuya dair şu izahlarda bulunmaktadır:

“Bütün harflerin çıkış mercii noktaya dayanmaktadır. Noktadan dikey bir hat olarak elif harfi ortaya çıkmaktadır. Nokta ile elif arasındaki ülfet, bu dikey hattın meydana gelmesinde önemli bir etken olmaktadır. Elif harfi dikey şeklinde ilk olarak ayakta (kâim) var olduğu için yatay durumdaki harflerin oluşumuna da öncülük etmiş durumdadır. Bu harf yatay olarak bâ (ب) harfinin oluşmasına sebep olmuştur. Elif, dikey olarak etken (fâil) konumunda iken bâ harfi ise yatay olarak edilgen (mef'ûl) konumundadır. Elif ve bâ harflerinin bir araya gelmesiyle “اب”

⁶⁴ Müfessir muhtemelen kâf ve nûn harfiyle ilgili tevilde bulunurken Yâsîn sûresi 82. âyetteki “كُنْ فَيَكُونُ” ifadelerden ilham alarak söylediği anlaşılmaktadır.

⁶⁵ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/43.

(Baba, ata) kelimesi oluşmaktadır. Bu takdirde söz konusu iki harfin, kendisinden sonra ortaya çıkacak harflere zihnen öncülük edeceği şeklinde bir yorum kaçınılmaz olmaktadır. Ayrıca bâ harfini telaffuz ederken "باء" (bâe) şeklinde bir hece çıkmaktadır ve söz konusu bâe (باء) kelimesinin mânası "رجع" "dayanmak, kaynaklanmak" anlamlarına gelmektedir. Böylece "الف بَاء" dendiği zaman "Elif harfi ilk olarak var oldu, akabinde ikinci harfe (ب) kaynaklı etti ve aynı şekilde üçüncü harfe (ت) dönüştü." gibi anlamlar ortaya çıkmaktadır. Elif harfinin ta harfine dönüşmesi, mâna olarak elif anlamında, şeklen ise ikinci harfe benzerliği noktasında gerçekleşmektedir. Bu durumda ikinci harf (ب), birinci ve üçüncü harf arasında köprü vazifesini görmektedir. Üçüncü harf (ت) ikinci harfe benzemekte olup noktalarla birbirinden ayrılmaktadır. Sonuçta bütün harflerin menşei noktaya dayanmakta olup esas itibariyle her bir harf kendinden önceki harflerin vasıtalarla mef'ûlü konumundadır. Sözün özü nokta ilk fâil olup kendisinin olmadığı bir yerde diğer harflerin bir anlamı söz konusu değildir.⁶⁶

Müellif, harflerin yazı itibariyle ilk kez ortaya çıkış sürecine tasavvufî perspektiften açıklamalar da getirmektedir. Nitekim ona göre nokta, Vâcibü'l-vucûd anlamında Allah'ı sembolize ederken, noktadan var olan elif harfi ise arada herhangi bir vasıta olmaksızın ilk insan olan Hz. Âdem'i temsil etmektedir. Safedî, Arap alfabesinde elif harfinden sonra gelen bâ harfinin, Hz. Âdem'in eşi Havva'yı remzettğini belirtmektedir. Ayrıca müfessir, elif ve bâ harfleri arasındaki münasebeti, Hz. Âdem'in eşi Hz. Havva'nın yaratılışı bağlamında yorumlamaktadır. Safedî, bu noktada Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması hususunu gündeme getirerek⁶⁷ bu anlamda Hz. Havva'yı sembolize eden bâ harfinin, Hz. Âdem'i temsil eden elif harfinden meydana geldiği yönünde bir değerlendirmede bulunmaktadır. Müfessir yine bu konuyla ilgili olarak dikey bir duruşa sahip olan elifin, etkin ve hâkim konumdaki Hz. Âdem'e işaret ettiğini, buna mukabil yatay konumda olan bâ harfinin ise edilgen bir yapıya sahip olan Havva'yı sembolize ettiğini dile getirmektedir. Müellif ayrıca Hz. Âdem'in eşi Havva'ya olan ihtiyacı hatırlatarak bâ (ب) harfinin altına nokta konduğunun altını çizmektedir.⁶⁸

⁶⁶ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/46-47.

⁶⁷ Safedî, Hz. Havva'nın eşi Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade ederken kuvvetle muhtemel ki Buhârî ve Müslim'de geçen şu hadise işaret etmektedir: "Kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır." (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Heyet (Mısır: Sul-tâniyye, h. 1311), "Halku Âdem", 1 (No. 3331); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Kâhire: Matbaatü İsâ el-Halebî, 1955), "el-Vasiyye bi'n-nisâ", 18 (No. 59).

⁶⁸ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/47.

Safedî harf konusunu izah ederken ayrıca yazı (hat), telaffuz (nutk) ya da okuma (kıraat) kavramları arasındaki farklılıklara temas etmektedir. Ona göre yazı, kelime anlamı itibariyle hat olarak harfleri bir araya getirmeyi ifade ederken, kıraat ise telaffuz yönünden harfleri cemetmek anlamındadır. Bu bağlamda müfessir yazı itibariyle şeklen birbirine benzeyen ve bir harf hükmünde olan bâ (ب), ta (ت), se (ث), nûn (ن) ve ya (ي) harfleri arasında oluşabilecek karışıklığı önlemek için noktalar konduğunu, ancak söz konusu harfleri telaffuz ederken noktalar vasıtasıyla farkın ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Safedî yazıda esas olan unsurun harf olduğunu, diğer unsurların yazı esnasında ortadan kalktığını, kezâ harfleri telaffuzda sabit olan noktanın ilk mahreç olduğunu, diğer hususların tâli öneme sahip olduğunu ve kıraat esnasında harfler telaffuz edilirken aslî hüviyette olmayan mahreclerin ortadan kalktığını dile getirmektedir.⁶⁹

Sonuç olarak Safedî harflerin ilk kez ortaya çıkış süreciyle ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde tasavvufta daha önceden İbnü'l-Arabî ve benzeri düşüncelere sahip olan âlimler tarafından gündeme getirilmiş yorumlardan etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca onun, harflerin telaffuz ve kitâbet yönüne dikkat çeken açıklamalarının, mukatta'a harfler konusundaki izahlarıyla örtüştüğü görülmektedir.⁷⁰

2.1.2. Harflerin Sınıflandırılması

Safedî mukatta'a harflerini izah etmeden önce genel olarak Arap alfabesindeki harfleri çeşitli açılardan değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Müfessir, harfler üzerinde yoğunlaşmasının gerekçesi olarak hurûf-ı mukatta'anın sırrını ve hikmet boyutunu anlamak olarak göstermektedir.⁷¹ Müellif bu çerçevede konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak adına harfleri çeşitli açılardan taksime tâbi tutmaktadır.

Müfessir harfleri şeklen değerlendirirken alfabedeki ilk dört harfe dikkat çekmektedir. Bu anlamda o, elif (ا), bâ (ب), cim (ج) ve dal (د) harflerinin şeklen birbirinden farklı olmasının yanında, aynı zamanda söz konusu harflerin âlemin oluşmasındaki dört unsura tekabül ettiğini de dikkatlere sunmaktadır. Safedî alfabedeki diğer harflerin ise zikredilen harflerin şeklen değişip çeşitlenmiş halleri olduğunu dile getirerek Arap alfabesindeki sıralamanın birçok fayda ve hikmetinin olduğunu

⁶⁹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/47.

⁷⁰ Maklenin "Hurûf-ı Mukattaa'nın Mahiyet ve Hikmet Boyutu" adlı başlığı altında bu konu izah edilmiştir.

⁷¹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/44.

belirtmektedir. Müfessir bu doğrultuda noktalı ilk üç harf olan bâ (ب), ta (ت) ve se (ث) harflerinin nokta ve şekilleri itibariyle kendinden sonraki harflere öncülük ettiğini, elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin ise üç mevcut hareke olan fetha, kesre ve dammeye karşılık geldiğini ifade etmektedir. Safedî ayrıca söz konusu harekelerin mahreçleri itibariyle tabî, meşakkatli ve döndürmeli şeklinde telaffuz edildiğinin altını çizmektedir. Ayrıca müfessir cim (ج), ha (ح) ve hı (خ) harflerinde ise telaffuz itibariyle sesi yükseltme, alçaltma ve karar kılma özelliklerini bünyelerinde taşıdıklarını ifade etmektedir. Müellif, harflerin oluşum süreç ve şekilleri itibariyle üçe ayrıldığını, bunlar dikey, yatay, kıvrım ve döndürmeli hareketler olduğunu dile getirmektedir. Elif (ا) harfinin dikey olarak yazıldığını, bâ (ب), cim (ج) ve sin (س) gibi harflerin yatay şekilli harfler olduğunu belirtirken, sad (ص), tı (ط) ve ayn (ع) ve benzeri harflerin kıvrım ve döndürmeli şekillerin baskın olduğu harfler kümesinde değerlendirmiştir.⁷² Ayrıca o kendisinden sonra bir başka harfle birleşmeyen elif (ا), dal (د), zel (ذ), ra (ر), ze (ز) ve vâv (و) harflerinin ayrı yazılmasında, harfler arasındaki benzerlikten kaynaklı karışıklığı önleme ve bu harflerden oluşan kelimelerdeki mânanın açık bir şekilde ortaya çıkması gibi sebeplere mebni olduğunu dile getirmektedir.⁷³

Yine Safedî *Keşfü'l-esrâr*'da Arap alfabesindeki harfleri birçok açıdan değerlendirmeye tâbi tutmakta ve harfleri çeşitli gruplara ayırmaktadır. Bu çerçevede müfessirin, şekil olarak birbirine benzer harfleri bâ, ta, se (ب,ت,ث), cim, ha, hı (ج,ح,خ), dal, zel, ra, ze (د,ذ,ر,ز), sin, şın (س,ش), sad, dat (ص,ض) şeklinde bir gruplandırmaya tâbi tuttuğu görülmektedir.⁷⁴ Bunun yanında harflerin telaffuz esnasında insan hançeresinden çıkışına göre onları dörderli harf grupları halinde yedi sınıfa şu şekilde ayırmaktadır: Elif, he, ha, ayn (أهجع), ğayn, hı, kaf, kâf (غخحك), tı, sâd, râ, nûn (طصرن), şin, cim, yâ, sin (شجيس), bâ, dal, ze, lâm (بدزل), tâ, zel, dat, zı (تدضط), kaf, vâv, yâ, mîm (فويم). Müfessir söz konusu dizilimin telaffuz bakımından insan doğasının bir gereği olarak ızdırâr⁷⁵ olduğunu eklemiştir. Buna ilaveten mevcut alfabedeki elif, bâ,

⁷² Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/50-51.

⁷³ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/50.

⁷⁴ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/51.

⁷⁵ Bu ifade Arapçada ضَر (darra) fiilinin if'âl veznindeki masdar kalıbında bir sözcük olup “zorunlu, ihtiyaca binâen, mecburi” anlamına gelmektedir. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/483.

tâ, se (أ, ب, ت, ث) şeklindeki dizilimin ise vahye dayanması cihetiyle ruhânî ve ihtiyârî olduğunun altını çizmiştir.⁷⁶

Aynı zamanda mutasavvıf olan Safedî, harfleri değerlendirirken zaman zaman sûfî bakış açısıyla görüşlerini tefsirinde ortaya koymaktadır. O, tefsirinde insan nefsinde ilk ortaya çıkan harfin elif (ا) harfi olduğunu ve bu harfin yer aldığı zihnî mertebede diğer harflerle ilgili herhangi bir ortaklığın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Ona göre elif harfinin yer aldığı mertebe dışında cismanî (süflî) ve ruhanî (ulvî) olmak üzere üç mertebenin olduğunu belirtmektedir. Söz konusu üç ulvî mertebeyi bâ (ب), ta (ت) ve se (ث) harflerinin sembolize ettiğini, diğer süflî mertebeleri ise cim (ج), ha (ح) ve hı (خ) harflerinin temsil ettiğini dile getirmektedir.⁷⁷

Müellif son tahlilde şekil ve hat itibarıyla birbirine benzeyen harfleri kendi aralarında sınıflandırdığı gibi, telaffuz anında insanın tabiatı gereği mahreleri birbirine yakın harfleri tasnife tâbi tuttuğu fark edilmektedir. Onun ayrıca harfleri, elife (ا) yakın olup olmamalarına göre sûfî zaviyeden farklı bir bakış açısıyla tahlil ettiği görülmektedir. Müfessirin söz konusu tevelleri, kendi öznel görüşleri olup, bazı değerlendirmelerinin zorlama kabilinden görüşler olduğu ve anlaşılması için ek izahlara gereksinim duyulduğu aşikârdır.

2.2. *Keşfü'l-esrâr*'da Hurûf-ı Mukatta'a

Safedî, tefsirinde el-hurûfu'l-kitâbiyye olarak da isimlendirdiği mukatta'a harfler hakkında kendinden önceki âlimlerin çok önemli katkılarının olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda o, mukatta'a harflere yönelik önceki müfessirlerin katkısını, tıpkı tarladaki toprağın işlenip tohum ekildikten sonraki aşamada toprakta ortaya çıkan filizlere benzetmektedir. O, söz konusu çalışmaların hiç kimse tarafından fark edilip anlaşılmasına dikkat çekmektedir. Müellif, bu anlamda kendisine birtakım ilham ve işaretlerin açılmasıyla birlikte önceki âlimlerin ekmiş olduğu bu ekini hasat edip herkesin istifade edebileceği ekme haline getirdiğini ifade etmektedir. O, mukatta'a harflerle ilgili yapmış olduğu bu benzetmede, mezkûr harfleri herkesin anlayabileceği bir izaha kavuşturduğuna dikkat çekerek bu konudaki tespitlerini müdellel bir şekilde ortaya koyacağını dile getirmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/54.

⁷⁷ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/52.

⁷⁸ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/60.

Müellif bu anlamda Zümer sûresi 39/23. âyette geçen ve “tekrar edilen” anlamına gelen “مَشَائِي” kavramından mukatta’a harflerinin kastedildiğini, zira söz konusu harflerin Kur’ân’da çokça kullandığını belirtmekte⁷⁹ ve bunu şu şekilde izah etmektedir:

“Elif (ا) harfi yatay şekliyle, bâ (ب) ve ta (ت) harflerinde, ha (ح) harfi ise hı (خ) harfinde şeklen tekrar etmektedir. Kaf (ق), fe (ف) harfinin, kâf (ك) ve lam (ل) harfleri dal (د) ve zel (ذ) harflerinin tekrarıdır. Bazı harfler telaffuz olarak birbirinin tekrarı olmaktadır. Meselâ cim (ج) harfi, mim (م) harfinin, sin (س), şin (ش) harfinin tekrarı mesabesindedir. Vav (و) ve nûn (ن) harfleri ismen telaffuz edilirken hem vav, hem de nûn harfleri tekrar edilmektedir. Sonuçta bazı harfler şeklen, kimisi telaffuz açısından ve bazıları da hem şeklen hem telaffuz itibarıyla birbirini tekrar etmektedir. Ayrıca alfabede noktasız harfler noktalı harflerden önce gelmektedir.”⁸⁰

Müfessir Kur’ân’da bazı sûrelerin başında tekil veya terkip olarak zikredilen her bir mukatta’a harfinin, ilgili sûrenin âyetlerinde çokça zikredildiğine dikkat çekmektedir. Bu anlamda meselâ Sâd, Kâf ve Kalem sûrelerinin başında tekil olarak zikredilen sâd (ص), kâf (ق) ve nûn (ن) harflerinin söz konusu sûrelerde toplam 240 kez zikredildiğini belirtmektedir. Kezâ ikili olarak geçen ta-hâ (طه),⁸¹ ta-sîn (طس)⁸² ve ha-mîm (حم)⁸³ şeklinde gelen ilgili sûrelerde bu harflerin toplam 441 defa kullanıldığını, üçlü olarak ifade edilen elif-lâm-râ (الر)⁸⁴ ve tâ-sîn-mîm (طسم)⁸⁵ şeklinde zikredilen mezkûr harflerin ise 1799 defa kullanıldığının altını çizmektedir. Safedî ayrıca bazı sûrelerde dördümlü⁸⁶ ve beşli⁸⁷ şeklinde kullanılan mezkûr harflere dair de çeşitli rakamlar vererek mukatta’a harflerinin ilgili sûre başlarında kullanılmasıyla ilgili birtakım fayda ve hikmetlerin olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁸

⁷⁹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/58.

⁸⁰ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/60-61.

⁸¹ Tâhâ 20/1.

⁸² Neml 27/1.

⁸³ Mü'min 40/1; Fussilet 41/1; Şûrâ 42/1; Zuhruf 43/1; Duhân 44/1; Ahkâf 45/1.

⁸⁴ Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 11/1; İbrâhim 14/1; Hicr 15/1.

⁸⁵ Şuarâ 27/1; Kasas 28/1.

⁸⁶ el-A'râf 7/1; er-Ra'd 13/1.

⁸⁷ Meryem 19/1.

⁸⁸ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/61-62.

2.2.1. Hurûf-ı Mukattaa'nın Mahiyeti

Müellifin hurûf-ı mukatta'anın mahiyeti ve Kur'ân'daki varlığının hikmetine dair İbn Azre (öl. 140/757), Ebû Alî Kutrub (ö. 210/825), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (öl. 210/825) ve Ebû Müslim el-İsfehânî (öl.322/934) gibi birçok edîb ve dil üstadlarının görüşlerinden nakiller yaparak, bu konuya dair kendi zamanına kadar tevarüs etmiş farklı değerlendirmeleri zikrettiği görülmektedir.⁸⁹ Safedî, Kutrub'un hurûf-ı mukatta'a ile ilgili yaptığı değerlendirmeye temas ederek onun bu konudaki görüşlerine şu şekilde yer vermektedir:

“Bakara sûresinin başında geçen el-hurûf-ı mukatta'a, alfabede yer alan elif, bâ, ta ve se gibi harflerdir. Bu sûrenin ikinci âyetinde zikredilen “kitap” kelimesiyle ‘işte bu kitap, bildiğiniz harflerle oluşan bir kitaptır, onda hiçbir şüphe yoktur ve kitabın verildiği kişi (Peygamber), sizin iyi bildiğiniz yazı ile şiir sanatını bilmemektedir. Buna rağmen, bu kitabın benzerini getirmekten siz âcizsiniz’ anlamı kastedilmektedir.”⁹⁰ Müfessir, Ebû Ubeyde'nin ise söz konusu harfleri kelâma başlamak için açılış makamında hece harfleri şeklinde yorumladığını ifade etmektedir.⁹¹

Müellif özellikle meşhûr Mu'tezilî mütekellim Kâdî Abdülcebbâr'ın (öl. 415/1025), hurûf-ı mukatta'anın mahiyet ve hikmetine dair “*el-Muḥîṭ fi't-tefsîr*” adlı tefsirinde “en güzel izah şekli” olarak ifade ettiği ve İbnü'z-Zübeyr'e (?)⁹² ait söz konusu görüşü bu bahsin sonunda zikretmektedir. İbnü'z-Zübeyr kısaca bu konuyu şu şekilde izah etmektedir:

“Bakara sûresinin başlangıç âyetlerindeki “م” ile ardından gelen “ذَلِكَ الْكِتَابُ” ifadesi arasında muhakkak bir irtibatın olması gerekmektedir. “م” ile Arapça alfabedeki bütün harflere dikkat çekilerek bir kitap olarak Kur'ân'ın bu ve bunun gibi diğer harflerden oluştuğunu, bu anlamda mezkûr harfler bazı sûrelerde tekli, bir kısmında ikili, üçlü, dördü ve beşli kümeler halinde gelmektedir. Kimi sûrelerde ise mukatta'a harf/harflerinden sonra “الْكِتَابُ” kelimesinin kullanılmaması, söz konusu harflerin ilgili sûrelerle sınırlı olmadığı, onlardan ayrı bir hüviyet taşıdığı anlamına gelmektedir. Bu durum tıpkı bir çocuğa “elif, bâ, ta ve se harflerini öğrenmiş’ dendiğinde o çocuğun bütün Arap alfabesini öğrendiğine işaret etmesine benzemektedir.”⁹³ Müellifin, bu konuda nakletmiş olduğu görüşler içerisinde kendisinin tercih ettiği

⁸⁹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/65-67.

⁹⁰ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/66.

⁹¹ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/67.

⁹² Kaynaklarda tam olarak kim olduğu tespit edilememiştir.

⁹³ Safedî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/68.

yorumun en güzel görüş olarak ifade ettiği İbnü'z-Zübeyr'e ait değerlendirme olduğu anlaşılmaktadır.

Mukatta'a harflerinin Kur'ân'ın mânası açısından konumu üzerinde de duran müfessire göre insanın iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerinin ortaya çıkmasında harflerin aslî işlevi bulunmaktadır. Buradan hareketle o, genel olarak harflerin mahreçlerinin kalpten dudağa kadar varan geniş bir bölgeye yayılarak yerleştiğine dikkat çekmiştir. Safedî genel olarak tekil her bir harfin küllî anlamlar içerdiğinin, işaret ve rumuz konumundaki harflerin bir anlam ifade edebilmesi için takdim-tehir, i'rab ve buna benzer argümanlarla mürekkep hale getirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Buna göre müellif, Allah'ın Hz. Peygamber'e harfleri telaffuz ve mâna itibarıyla genel asıllar (el-usûlü'l-mücmale) olarak vahyettiğini, ardından söz konusu harfleri takdim-te'hîr ve diğer yöntemlerle mürekkep hale getirmek suretiyle mücmel ifadelerin hikmet içeren geniş mânaları içerdiğini ifade etmektedir.⁹⁴ Safedî bu tespit ve yorumunu teyit etmek üzere şu âyeti zikretmektedir: “كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ”⁹⁵ “Bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır.”⁹⁶

Hurûf-ı mukatta'anın Kur'ân'ın bütün sûrelerinden ziyade sadece yirmi dokuz sûresinin başında zikredilmesiyle ilgili kimi mülahazalarda bulunan Safedî'ye göre, aslında mukatta'a harflerinin yer aldığı her bir sûre, kendi başına içerik olarak önemli hususları ihtiva etmektedir. Ayrıca o, yirmi dokuz sûrenin başında on dört farklı mukatta'a harfinin kullanılması ve bu harflerin alfabedeki diğer harfleri kapsayacak şekilde bir önem ve konuma sahip olduğuna işaretle mukatta'a harflerinin yer aldığı sûrelerin, Kur'ân'ın tamamını kuşattığını vurgulamaktadır.⁹⁶ Hurûf-ı mukatta'anın, elif-lâm-mîm (الم) veya elif-lâm-râ (الر) gibi birbirine benzer şekilde ifade edilmesinin ise aynı harflerle aynı mânanın farklı üslûplarla anlatılmasına delâlet edebileceğini belirtmektedir.⁹⁷

Safedî, mukatta'a harflerini izah kabilinden olmak üzere mezkûr harflerin Kur'ân'ın i'cazının bir başka yönünü teşkil ettiğini şu benzetmeyle anlatmaktadır:

“Bir gemi veya sandık yapma niyetinde olan ve bunun için gerekli olan bütün araç ve gereçleri hazırlayan donanımlı bir marangoz düşünün. Bu marangoz, gemi veya sandık yapmak

⁹⁴ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/69.

⁹⁵ Fussilet 41/3.

⁹⁶ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/70.

⁹⁷ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/70.

için araç ve gereçlerinin yarısını mükemmel bir şekilde hazır etmektedir. Bu hazırlık aynı zamanda diğer marangozların kullanacağı ekipmanların da hazır olması anlamına gelmektedir. Zira işini iyi yapan bu marangozun söz konusu ekipman ve aslî parçaları hazırlaması, gemi yapımında çok önemli bir merhaleyi teşkil etmektedir. Kezâ Kur'ân'daki hurûf-ı mukatta'anın konumu, gemi yapımında kullanılacak vasıflı ve elzem edevata benzemektedir. Yirmi dokuz sûrenin başında zikredilen on dört farklı harf, Kur'ân'da isim, fiil ve harf olarak her bir kelimedede bir veya birden fazla kullanıldığı gibi, aynı zamanda bu harfler bir kelimedede iki veya daha fazla şekilde zikredilmektedir. Kur'ân'da mezkûr harflerin kullanılmadığı kelime sayısı otuzdur. Kur'ân'da mukatta'a harflerinin kullanılmadığı kelimeler bağlamında “فَوْجٌ، حُدُدٌ، خَوْفٌ، نُوبٌ،” gibi ibareler misâl olarak verilebilir. Dolayısıyla bütün bu veriler mukatta'a harflerinin Kur'ân'ın i'cazını göstermektedir. Ayrıca Arap kelimelerinde en fazla kullanılan harflerin, mukatta'a harfleri olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.”⁹⁸

2.2.2. Hurûf-ı Mukattaa'nın Önemi

Safedî kimi insanların, bu harflerin önemine dair fikirlerini yoğunlaştırdıklarını ve bundan dolayı hataya düştüklerini ifade etmektedir. Ona göre, üstünlüğün harflerde değil, onun vasıtasıyla konuşandır (mütekellim). Bundan dolayı harfler, ortaya konulan sanatın âletleri mesabesinde ve fazilet, bu sanatı ortaya koyandır.”⁹⁹ Müfessir, bu düşüncesini şu şekilde gerekçelendirmektedir:

“Sâni' olan Allah, önce sûrelerin başına âlet konumunda olan ilgili harfleri yerleştirdikten sonra, bu harflerle meydana getirdiği âyetleri zikretti. Kelâm sahibi, mezkûr harflerle değil, bu harflerle ortaya koyduğu ve içerisinde hakikatleri barındıran âyetlerle muhataplarına meydan okumaktadır. Zira Allah, muhataplarının konuştuğu söz konusu harfler vasıtasıyla vücuda getirmiş olduğu eşsiz eserle âdeta insanları aciz bırakmaktadır.”¹⁰⁰

Müellif, hurûf-ı mukatta'anın öneminden bahisle kitâbet (كتابة) ve kelâm (كلام) terimleri arasındaki farklara da temas etmektedir. O, yazının harflerin birleşmesiyle ortaya çıktığını, ancak harflerin birleşmesinin bir mânaya delalet etmeyeceğini ve bunun da şart olmadığını dile getirirken; kelimelerde ise, harflerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan kelimenin bir anlam ifade etmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Safedî, Allah'ın mezkûr harfleri herhangi bir mânâ içermeksizin bazı sûrelerinin başında müfred veya mürekkep olarak zikretmesinde, bu harflerin kitabın alametleri olduğunun bilinmesini ve bunlara göre bazı maksatları bir araya getirilmesini amaçladığını dile getirmektedir.

⁹⁸ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/76.

⁹⁹ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/71.

¹⁰⁰ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 1/71.

Müfessir “طَسْرَتُكَ أَيَاتُ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ”¹⁰¹ bu âyetin Kur’an’ın te’lifinde önemli bir yeri olan mukatta’a harflerinin önemine vurgu yaptığını belirtmektedir. Safedî, mukatta’a harflerinin bu anlamda genel kapsayıcılık yönünün (âm) ön planda olduğunu, bu harflerden sonra gelen kelime ve cümlelerin ise belli anlamları (has) ihtiva ettiğini dile getirmektedir. Sonuç itibariyle Safedî sûrelerin başında zikredilen söz konusu harflerin tekrarıyla, çoğuluyla, müfrediyle, takdim ve tehirleriyle yazıya (كتابة) vurgu yapmaya mebni olduğunu belirtmektedir. Müellif ayrıca mukatta’a harflerinin uyumlu bir şekilde bir araya getirilip yüce hakikatleri ifade edecek şekilde beşeri aciz bırakmasının, Kur’ân’ın eşsiz bir kitap olduğuna delalet ettiğini dile getirmektedir. Safedî bu bağlamda Kur’ân’da “*Bu kitabın benzerini getirin.*” denilmeyip “*Kur’ân’ın benzerini getirin.*”¹⁰² şeklinde bir ifadenin kullanıldığına dikkat çekmektedir.¹⁰³

2.2.3. Safedî’nin Bazı Âyetlerdeki Hurûf-ı Mukatta’aya Dair Yorumları

Müellif, mukatta’a harfleriyle başlayan sûreleri tefsir ederken çoğu zaman söz konusu harfler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Örnek kabilinden müfessirin bu konudaki bazı açıklamalarını bizzat kendi ifadeleriyle paylaşacağız. Bununla ilgili paylaşacağımız ilk misâl A’râf sûresindeki mukatta’a harflerine yönelik yorumlardır.

“المص”

"إِعلم أنَّ الترتيب إذا لم يكن مفهماً فقد تَبَّه على فضيلة التركيب فقط. فكأنه يقول: إن جميع الحروف وترتيبها هو الذي ابرز عن قصد من الناطق بما ما هو في غيب ذاته الى غيب ذات السامع, فشهد المعنى بنفس التركيب من بسائط الحروف. فلولا إجتماع على النحو المقصود لم نعلم تعينه التي لأجلها ظهرت الحركة. فالبساطة حجاب. ولهذا نطق بالحروف مقطعات وبالتركيب الذي هو ستر على الحقائق, ويرتفع ذلك الحجاب إذا كان التركيب مفهماً. فأما ما ليس بمفهم فهو منبّه على فضيلة التركيب كأنه قال: إن بسائط من الحروف تركبت فهي كتاب." ¹⁰⁴

“Bil ki bu terkip (elif, lâm, mîm, sâd) mânası anlaşılmadığı takdirde Allah sadece terkipin faziletine dikkat çekmiş olmakta ve sanki şöyle demektedir: Harfler müfred ve terkip halinde konuşanın maksadını ortaya koymaktadır. O (maksat) da (Allah’ın) zatında gaybî olarak (sırdır)

¹⁰¹ Neml 27/1. (Tâ-sîn. Bunlar Kur’ân’ın, gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir.)

¹⁰² bk. “De ki: “Yemin ederim, bu Kur’an’ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.” (İsrâ 17/88).

¹⁰³ Safed, Keşfü’l-esrâr, 1/72.

¹⁰⁴ el-Ârâf 7/1.

ve işitenin zatına gaybî olarak geçmektedir. Bu hususa, mânanın temelini oluşturan harflerden müteşekkil bizatihi terkip halindeki ifadeler tanıklık etmektedir. Şayet harfler, nahiv kurallarına uygun olarak bir araya gelmeseydi kastedilen anlam ortaya çıkmazdı. Bununla birlikte harfler kendi başlarına perde hükmündedir ve bundan mütevellit hakikat üzerinde perde olan müfret ve terkip halindeki harflerle (Allah) konuşur ve söz konusu perde ortadan kalkar ve böylece terkip şeklinde ifadeler anlaşılır hale gelir. Eğer (sûrelerin başındaki) söz konusu terkipler anlaşılmıyorsa o zaman tek başına harflerden oluşan bu terkip ifadelerinin faziletine dikkat çekilmiştir ve sanki şu denilmektedir: Bu temel ve basit harfler bu kitabı oluşturmaktadır.”¹⁰⁵

Şûrâ sûresindeki hurûf-ı mukatta’alar için şu açıklamayı yapmaktadır:

“حم ، عسق”

حم، عسق، أَعْلَمْنَا فِي هَذِهِ السُّورَةِ أَنَّ، حَم، الْمَكْرَرَةُ هِيَ مِثْلُ، عَمْسَق، الْمَكْرَرَةِ. فَكَانَتْ، حَم، - وَإِنْ جَمَعْتَا دَائِمًا - هِيَ مِثْلُ، عَمْسَق، الْمَكْرَرَةِ، وَإِنْ كَانَ كُلُّ حَرْفٍ مِنْهَا قَدْ أَتَى مَعَ غَيْرِهِ أَوْ بِمَفْرَدِهِ. لِأَنَّ الْعَيْنَ أَتَتْ مَعَ الْحُمَاسِيِّ وَالسَّيْنِ مَعَ الثَّلَاثِيِّ وَالْثَنَائِيِّ، وَالْقَافَ وَحَدَّهَا. وَلَمْ يَأْتِ شَيْءٌ مِنْ هَؤُلَاءِ مَعَ، ح، أَيْ إِنَّ الْحُرُوفَ الْمَعْمَمَةَ كُلَّهَا فِي الْمَعْنَى وَاحِدٌ مِنْ جِهَةِ أَنَّهَا أُسُّ الْبَيَانِ الَّذِي قَامَتْ بِهِ حِجَّةُ الْحَقِّ عَلَى الْخَلْقِ فِي سَائِرِ الْأَزْمَانِ فَيَكُونُ نَظِيرَهُ قَوْلُهُ، حَم، ثُمَّ قَالَ:، عَمْسَق، زَيْدٌ أَخُوكَ، أَيْ فِي الْمَبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ، وَمَعْنَاهُ، حَم، وَأَخَوَاتُهَا، وَالسَّيْنُ وَأَخَوَاتُهَا وَالْقَافُ وَأَخَوَاتُهَا هِيَ أُسُّ الْبَيَانِ فِي كُلِّ أُمَّةٍ وَبِكُلِّ لِسَانٍ. وَإِنْ كَانَ فِي بَعْضِهَا اخْتِلَافٌ فِي الْخَطِّ وَاللَّفْظِ فَمَرْجِعُهَا كُلُّهَا إِلَى شَيْءٍ وَاحِدٍ فِي كَوْنِهَا مَخْرَجٌ نُطْقِيَّةً الْإِنْسَانَ...

“Bu sûredeki “hâ, mîm, ayn, sîn, kâf” harfleri, tıpkı (bazı sûrelerin başında tekrar eden) “hâ, mîm” ler gibidir ancak; “hâ, mîm” harfleri devamlı birlikte yer almaktadır. Bununla beraber söz konusu harfler tek başına veya sair zamanda Hak’tan halka doğru gerçekleşen bir hüccet olmaktadır. Bu sûrenin başında önce “hâ, mîm” sonra “ ayn, sîn, kâf” harflerinin yer almasının misâli, mübteda ve haber bağlamında “Zeyd senin kardeşindir.” cümlesine benzemektedir. Bunun anlamı şudur: “Hâ, mîm” ve kardeşleri, “sîn” ve kardeşleri ve “kâf” ve kardeşleri olmak üzere bahse konu olan harfler bütün lisanlarıyla birlikte her bir millette beyanın esası durumundadır. Bu hususu iyice idrak et. Her ne kadar bu harfler hat ve telaffuz itibariyle farklılık gösterse de insanın telaffuz ve konuşmasının kaynağı mesabesinde olmaları itibariyle tek bir harf durumundadır.”¹⁰⁶

Müellif, Zuhruf sûresindeki “hâ, mîm” harfleriyle ilgili de şu izahı yapmaktadır:

“حُم ، وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ”

¹⁰⁵ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 2/171.

¹⁰⁶ Safed, *Keşfü'l-esrâr*, 4/9.

وَأما الحاء والميم فهَي مَفصولةٌ عن الكلام، وهَي علامةٌ على تتابعِ السورِ في المعنى وإنْ تخالفتْ في الإنزال، مضافاً الى المدلولِ عليه بالحروفِ كالمُدلولِ عليه بها في سورةٍ اخرى لأنَّ المدلولِ عليه بالحروفِ خطأً يقال له كتابةٌ، ونُطقاً يقال له قراءةٌ، جمعٌ، مجمع الحروفِ بالمكتوبِ أو المقروءِ خطأ و نطقاً، لا يلزم عنه معنى لكنْ يحتملُ. وأما البيانُ فهو ما يُظهرُ المعنى للنفسِ عند الإدراكِ بالبصرِ أو السمعِ. وذلك خمسةٌ أوجهٌ: خطأً و لفظاً و إشارةً و عقداً و هياءً كالأعراضِ وتكليحِ الوجهِ. وذكر اللُّهُ أوْلاً حروفاً لا يلزمُ بيانٌ من خطِّها ولا من لفظِها، بل لا يكونُ البيانُ إلا بهذهِ وأحوالها. و أقسمَ سبحانه بالعلمِ الأزليِّ عن هذه المكتوبِ خطأً، الملفوظِ نطقاً لسائر الناسِ بكلِّ لغةٍ فقال إنا جعلناه قرأنا، جمعاً.¹⁰⁷

“Hâ ve mîm” harfleri, nüzul süreçleri farklı olsa da mâna itibariyle peş peşe gelen ve (yedi sûreyi)¹⁰⁸ birbirinden ayıran harflerdir. Ayrıca bu sûrede adı geçen harflerle belirtilmek istenen şey, aynı şekilde diğer sûrelerde de ifade edilmektedir. Zira bu harflerle belirtilen husus, hat ve telaffuz anlamında harflerin bir araya getirilmesidir. Hat itibariyle yazılan ve telaffuz olarak okunan şeyler vasıtasıyla harfleri bir araya getirmek, ihtimal dâhilinde olsa da bir mânanın ortaya çıkmasını gerektirmez. Ancak beyan ise görerek veya işiterek bir şeyin idrak edilmesi halinde insanın içinde ortaya çıkan mânadır. Bu ise beş şekilde meydana gelir ki bunlar yazı, telaffuz, işaret, akit ve yüz çevirme, yüz asma gibi hallerdir. Allah’ın sûre başlarında mezkûr harfleri zikretmesi, onlardan yazı ve telaffuz olarak bir beyânın ortaya çıkmasını gerektirmemektedir. Bilakis beyan, söz konusu harf ve benzerleriyle meydana gelir. Allah’ın bu sûrede hat olarak ezeli ilmi anlamında yazılan kitaba, telaffuz cihetinde her bir dille insanlar için söylenene yemin etmektedir ve şöyle demektedir: Biz (harflerle yazılan) kitabı Kur’ân (bir araya getirilen) kıldık.¹⁰⁹

Müfessirin, A’râf, Şûrâ ve Zuhruf sûrelerindeki mukatta’a harfleriyle ilgili söz konusu bazı değerlendirmelerini yansıtmaya çalıştık. O, yapmış olduğu bu tahlillerde hurûf-ı mukatta’nın, yazının ve beyanın esas konumunda olduklarını ve mezkûr harflerden birtakım mânalar çıkarmanın zorlama tevillerden öte bir anlam ifade etmeyeceğinin altını çizmektedir. Safedî’ ayrıca basit yapıdaki bu ve benzeri harflerden mucizevî bir kitabın ortaya konulduğunun altını çizmektedir.

Sonuç

Hicrî VII. asır müfessirlerinden olan ve Memlûkler döneminde yaşamış Yûsuf b. Hilâl es-Safedî’nin günümüze ulaşan en önemli eseri *Keşfü’l-esrâr ve hetkü’l-estâr* adlı

¹⁰⁷ Zuhruf 43/1-2.

¹⁰⁸ “Hâ. Mîm” harfleriyle başlayan ve peş peşe gelen yedi sûre: Mü’min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf.

¹⁰⁹ Safed, *Keşfü’l-esrâr*, 4/38.

tefsir çalışmasıdır. Söz konusu eser, tekrarlara düşmeyen, bazı konularda orijinal tespitleri içeren, orta hacimli bir dirâyet tefsiri hüviyetini taşıdığı söylenebilir. Safedî'nin söz konusu tefsirinde özgün düşüncelerini içeren ve üzerinde yoğunlaştığı konuların başında mukatta'a harfleri gelmektedir.

Safedî, hurûf-ı mukatta'a konusunu ele alırken zikrettiği değerlendirmelerin kâhır ekseriyetinin nakle ve ilhama dayandığını, bir kısmının ise aklî izahlar içerdiği anlaşılmaktadır. Müellif, mukatta'a harflerinin Kur'ân'da ilk olarak zikredildiği Bakara sûresinin başında bu konuyu geniş bir şekilde değerlendirmeye tâbi tuttuğu görülmektedir. Onun, genel olarak hurûf-ı mukatta'ayı sağlıklı bir zeminde ele almak için öncelikle el-hurûfu'l-mu'ceme olarak isimlendirdiği, salt anlamda harfler konusunu incelediği ve akabinde mukatta'a harflerini ele aldığı fark edilmiştir.

Safedî harfleri tasavvufî, mantıkî, şeklî/kitabî, lafzî, alfabetik ve isimleri itibariyle birçok açıdan tahlil etmiş ve bunlara dair bir takım çıkarımlarda bulunmuştur. Bu anlamda müfessir, ortaya koyduğu yorumların öznel olduğunu, yanlış ve hataların söz konusu olabileceğini ifade ederek eleştiriye açık olduğunu altını çizmiştir.

Safedî'nin, harflerin Allah, varlık ve insan bağlamında sembolik anlamlarına dair yapmış olduğu değerlendirmelerde mutasavvıf kişiliğiyle birçok âlimi etkilemiş olan İbnü'l- Arabî 'den izler taşıdığı anlaşılmaktadır.

Müfessirin, harflerin anlamına yönelik yapmış olduğu çok yönlü izahları hurûf-ı mukatta'a konusunda yapmaktan uzak durduğu görülmektedir. Safedî, tefsirinde daha ziyade söz konusu harflerin i'cazı bağlamında hikmet ve önemine temas ettiği görülmektedir. O, bu çerçevede mukatta'a harflerinin i'cazı üzerinde duran Zemahşerî ile benzer görüşte olduğu anlaşılmaktadır.

Müfessir yirmi dokuz sûrenin başında on dört farklı hurûf-ı mukatta'anın hikmet ve sırrına dikkat çektiği gibi, bu harflerin farklı yönlerine de değinmiştir. Safedî'nin, bu anlamda bazı sûrelerin başında zikredilen söz konusu harflerin, ilgili sûrenin yazı ve beyanın aslını teşkil etmelerinden dolayı yazı harfleri anlamında el-hurûfu'l-kitâbiyye ismiyle ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Safedî, bazı sûrelerin başında yer alan ilgili harflerin o sûrelerde en fazla kullanılan harfler olduklarını hatırlatarak hurûf-ı mukatta'nın önemine dikkat çektiği görülmektedir. Ayrıca müfessir, on dört farklı mukatta'a harfinin, Arap alfabesinin aslını teşkil ettiğini, diğer harflerin ise mezkûr harflerinin tekrarı konumunda olduklarını ve bu bağlamda başında buldukları yirmi dokuz sûrenin, Kitab'ın esası

olan sûreler mesabesinde olabileceğine vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Netice itibariyle müfessirin, yazı ve kelamın ana malzemesi ve aleti mesabesinde değerlendirdiği söz konusu harflerin, mütakellim olan ve yüce hakikatleri ifade eden Allah'ın eşsiz bir sanatının göstergesi olduğunun altını çizdiği anlaşılmaktadır

Kaynakça

- Adam, Ahmad Mukhtar. *Yusuf İbn Hilâl es-Safedî ve Kur'ân Yorumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Adam, Ahmad Mukhtar. "Yusuf b. Hilal es-Safedî ve Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr Adlı Tefsirindeki Metodu". *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1(2020), 40-63.
- Âlûsî, Mahmud Şükrü. *Ruhu'l-meâni*. thk. Ali Abdalbâri Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Ateş, Süleyman. *İşarî Tefsir Ekolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. 9 Cilt. *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Heyet (Mısır: Sultâniyye, 1311
- Büyük, Enes. "Safedî'nin Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri Yöntemine Yaklaşımı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20 / 1 (Haziran 2020), 39-63.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Duman, M. Zeki - Altındağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/401. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Endelüsî, İbn Atiyye. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, . 1422.
- Hemedânî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fıkr, 1979.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fi ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*. thk. Ahmed Şemseddîn. 9. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fi tefsîri'l-Çur'âni'l-kerîm*. 26. Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1931.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim. *Te'vilü müşkili'l-Çur'ân*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn. *Lisânü'l-Arab*, 15. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İsa, Ahmet. *Mu'cemu'l-etıbbâ*. Mısır: Matbaatü Fethullah İlyas Nuri vd., 1942.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Çur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî vd. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Tefsir Literatürü*. İstanbul: Damla Yayınevi, 2007.

- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1407.
- Safedî, Selâhaddîn. *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2000.
- Safedî, A'yânu'l-asr ve a'vânu'n-nasr. thk. Ali Ebû Zeyd vd. 5 Cilt. Suriye: Daru'l-Fikr, 1998.
- Safedî, Yusuf b. Hilâl. *Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr*. thk. Bahattin Dartma. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Çur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü lil-Kütüb, 1974.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*. 24. Cilt. Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Yıldız, Murat. *Ebu'l-Fedâil Yusuf b. Hilâl es-Safedî'nin Keşfü'l-esrâr ve hetkü'l-estâr Adlı Tefsirinin İncelenmesi*". Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmet. *Târîhu'l-İslâm ve feyâtü'l-meşâhîr ve'l- a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 52 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2000.
- Zemahşerî, İbn Ömer. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî eş-Şâfiî. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Çur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl. 4 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1957.
- Zirikli, Hayrettin. *el-A'lâm: Kâmusu terâcim*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhil fi ulûmi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.